

PEDAGOGICKÁ VĚDA V ČSR POD POLITICKOU KONTRÓLOU – ČESKOSLOVENSKÁ ČI SOVĚTSKÁ CESTA?

EDUCATIONAL SCIENCES IN CZECHOSLOVAKIA UNDER POLITICAL CONTROL – THE CZECHOSLOVAK OR SOVIET WAY?

Tomáš Kasper, Dana Kasperová

Katedra pedagogiky a psychologie, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci

Abstrakt

Příspěvek se zabývá směřováním pedagogické vědy v 50. a 60. letech 20. století v Československu. Rekonstruován a analyzován je vývoj československé pedagogické diskuse, zejména s ohledem na vědecký plán, vědeckou činnost Pedagogického ústavu J. A. Komenského v Československé akademii věd (PU JAK ČSAV). Pozornost je věnována otázce, nakolik se v případě „transformace“ československé pedagogické vědy jednalo o projekt autonomně československý, nakolik o projekt pod kontrolou sovětské vědy.

Klíčová slova: *pedagogická věda, sovětizace, autonomie, transnacionální komparace*

Abstract

The paper focuses on the direction of educational sciences in Czechoslovakia in the 1950 s and 1960 s. It reconstructs and analyzes the development of Czechoslovak educational discourse, particularly with regard to the scientific plan and scientific activities of the J.A. Comenius Institute of Education at the Czechoslovak Academy of Sciences. The paper focuses on the question of the extent to which the “transformation” of Czechoslovak educational sciences was an autonomous Czechoslovak project and to what extent it was a project under the control of Soviet science.

Keywords: *educational sciences, Sovietization, autonomy, transnational comparison*

1 ÚVOD

Mnohé studie (Devátá 2014) ukazují, jak československá věda a kultura po roce 1948 byly povinovány politickou, ideologickou službou totalitárnímu státu. Politická moc usilující o vítězství východního bloku v studené válce a v ekonomicko-kulturní soutěži Západu a Východu doufala v silnou roli pedagogiky při „budování“ socialistické školy a komunistické výchovy v tomto „boji“.

Na druhé straně si instituce, včetně vědy, žijí „svým“ světem a dorozumívají se jazykem, gramatikou a diskurzem, který nelze vyměnit či přepsat, jak si mnohdy politická moc přeje. Tato kontinuita se ukázala i ve vývoji socialistické pedagogiky v Československu po roce 1948. I ta se nacházela mezi snahou o její politickou instrumentalizaci, sovětizaci a úsilím udržet si autonomní pohled na smysl, význam, směr, metodologickou cestu pedagogické vědy. (Kasper & Kasperová 2026)

2 TEORIE

Otázka kontinuity a diskontinuity, transnacionálního transferu a utváření vědeckého poznání (pedagogical knowledge) v rámci sociologie vědy (Behm, Drope, Glaser & Reh, 2017) je základním teoretickým rámcem, který otevírá analytický pohled rovněž pro fenomén československé pedagogické vědy v poutech totality, sovětského vlivu a ideologického „pořádku“.

Dějiny pedagogické vědy nejsou jen dějinami pedagogických idejí (Ideengeschichte), ale zejména sociálně kulturními dějinami vědeckých institucí, které utváří aktéři dorozumívající se jazykem umožňujícím aktérům vědy jednat. Pedagogická věda je dána diskurzem, který mezi sebou soutěží a utváří pořádek, řád, disciplínu v pedagogické vědě. Tento diskurzivní rozměr pedagogické vědy a její sociální ukotvenost vedou k permanentní „tekutosti“ vědeckého diskurzu. Jeho rekonstrukce je záležitostí analýzy mnoha rovin, v nichž interpretace (Klafki 1971) vždy musí zahrnovat i přiznání pozic a otázek toho, kdo reflektuje (cross history).

V tomto pojetí analyzujeme rovněž československou pedagogickou vědu v poutech totalitní moci stalinismu, ve vlivech sovětských pedagogických vzorů, ale i v podmínkách společenského „tání“, předjaří a Pražského jara 1968.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Metodologicky pracujeme jak s přístupy diskurzivně analytickými (Keller, 2011), tak i s přístupy osvětlujícími mechanismy, stádia, roviny, praktiky pedagogického transferu (Philipps & Ochs, 2003) v rámci metodologie policy borrowing and policy lending (Steiner Khamsi, 2014). Přístup Philippsa a Ochs obohacujeme o přístupy cross history, které důrazem na reflektivitu poznávacího procesu oslabují zpošlostující tendence teorie transferu.

Ptáme se z pozice transnacionálního přístupu (Caruso & Waldow, 2021) na specifika československého případu transformace pedagogické vědy v kontextu proměny pedagogické vědy v tzv. východním bloku.

Rekonstrukce a analýza vývoje československé pedagogiky v letech 1948–1968 vychází z pramenů Pedagogického ústavu J. A. Komenského Československé akademie věd (vědecké plány, vědecké koncepce, výroční zprávy, cestovní zprávy). Dále je analyzován časopis Pedagogika v letech 1952–1968, který představuje reprezentativní základu pro interpretaci diskurzu československé pedagogiky. V neposlední řadě jsou analyzovány publikace – sovětské překlady i české skeletové publikace obecné pedagogiky a teorie výchovy z období let 1948–1968.

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Příspěvek odpovídá na dvě otázky:

- Zdali, případně jakými způsoby, jak intenzivně a jak úspěšně byly československé vědě předkládány sovětské vzory („best practices“) pedagogického výzkumu. Proč byly tyto vzory přijímány či naopak přehlíženy?
- Jak byly tematicky zaměřeny programy pedagogické vědy v ČSR v sledovaném období 1948–1968. Jak a proč byly měněny, co ovlivňovalo jejich zaměření?

Očekáváme, že československá pedagogická věda měla být v období stalinismu rychle a zásadně přeměněna na základě politických a ideologických požadavků a sovětských vzorů. V padesátých letech 20. století to byly právě sovětské překlady obecné pedagogiky a sovětských dějin pedagogiky, které měla „nová“ československá pedagogická věda k dispozici. Vlastní stěžejní publikace obecné pedagogiky od českých a slovenských autorů vznikaly pomalu. Dále očekáváme, že program československé pedagogické vědy v PU JAK ČSAV se měnil pod

vlivem proměn politických a zejména i hospodářských – zejména v 60. letech 20. století (Kasper & Kasperová, 2024).

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Československá pedagogická věda v letech 1948–68 měla být vystavena intenzivnímu transferu sovětských pedagogických vzorů. Je ovšem otázkou k diskusi, zdali docházelo i k jejich úspěšné interiorizaci při utváření identity nové československé pedagogiky. Lze předpokládat, že v 60. letech a v rámci Pražského jara budeme svědky zásadního přehodnocení sovětských vzorů při hledání vlastní československé cesty. Je otázkou, jaký dopad na československou pedagogickou vědu měly požadavky vědecko-technické revoluce, „socialistického humanismu“, či koncipování výchovy harmonické a všestranné osobnosti pod tíhou socialistické modernity a technokracie.

6 LITERATURA

- Behm, B., Drope, T., Glaser, E., & Reh, S. (2017). Wissen machen. *Zeitschrift für Pädagogik*, 63, 7–15.
- Caruso, M., & Waldow, F. (2021). Historisch-vergleichende Bildungsforschung: Transnationalisierung/Transnationalität. In G. Kluchert, K. P. Horn, C. Groppe, & M. Caruso (Eds.), *Historische Bildungsforschung* (s. 79–89). Julius Klinkhardt.
- Devátá, M. (2014). *Marxismus jako projekt nové společnosti*. AV ČR.
- Kasper, T., & Kasperová, D. (2026). A new beginning? Educational sciences between continuity and discontinuity in Czechoslovakia, 1945–1960. In T. Kasper, I. Kestere, & A. Nobik (Eds.), *Educational sciences in the 1950s in Central, Eastern and Southeastern Europe – “Hour zero”* (s. 27–59). Peter Lang. (in press)
- Kasper, T., & Kasperová, D. (2024). Tauwetter im Kalten Krieg und in der Pädagogik – der Kampf um die Orientierung der sozialistischen tschechoslowakischen Pädagogik in den 1960er Jahren. In C. Bach, E. Berner, S. Engelmann, & V. Grabe (Eds.), *Krieg und Frieden* (s. 38–61). Julius Klinkhardt.
- Keller, R. (2011). *Diskursforschung*. VS Verlag.
- Klafki, W. (1971). Hermeneutische Verfahren in der Erziehungswissenschaft. In W. Klafki, *Erziehungswissenschaft: Band 3* (s. 126–153). Fischer Bücherei.

- Phillips, D., & Ochs, K. (2003). Process of policy borrowing in education: Some explanatory and analytical devices. *Comparative Education*, 39(4), 451–461. <https://doi.org/10.1080/0305006032000162020>
- Steiner-Khamsi, G. (2014). Cross-national policy borrowing: Understanding reception and translation. *Asia Pacific Journal of Education*, 34(2), 153–167. <https://doi.org/10.1080/02188791.2013.875649>